

Ne arassatok ott, ahova nem vetettetek!

A minák, illetve talentumok példázatának társadalomtudományi olvasata

1. Bevezetés

A minák, illetve talentumok példázata Istenről, illetve a mennyek országáról szól. De vajon ez kötelezően azt is jelenti, hogy Istenről is szól? Vajon a nemes ember, aki azt mondja magáról, hogy könyörtelen ember, mert behajtja azt is, amit nem fektetett be, és learatja azt is, amit nem vetett el, tényleg Istenre vonatkoztatandó allegorikusan? A példázatok jelenlegi kontextusát az evangéliumok eszkatologikus példázatai képezik, főként Máté evangéliuma esetében. De hogyan változik a példázatok olvasata, ha azokat az 1. század 30-as éveinek galileai paraszti társadalmának összefüggésében halljuk? Hát akkor, ha azokat Máté evangéliumának szegényekre és elnyomottakra néző anyagának kontextusában látjuk, ahol nem lehet egyszerre két urat szolgálni: mammont (pénzt) és Istent, profitot és Isten országát?

Az idegenbe utazó, majd onnan visszatérő nemes ember megdicséri az első két szolgáját, és elmarasztalja a harmadikat. De vajon ez kötelezően azt is jelenti, hogy Jézus maga is elmarasztalja a harmadik szolgát? Vagy netán a harmadik szolgálta lenne a példázat hőse, akire viszont a kor kegyetlen valósága szerint könyörtelen sors vár? Jelen tanulmány ezekre a kérdésekre próbál válaszolni az utóbbi évtizedekben egyre szélesebb teret nyerő társadalomtudományi bibliaértelmezési paradigma eszközeivel.

2. Szövegvariánsok

A Lk 19,12b–27-ben leírt minák és a Mt 25,14–30-ban található talentumok példázata eléggé hasonló, s ugyanakkor eléggé különböző is ahhoz, hogy a két példázat viszonyának kérdése mélységesen megossa a kutatói világot.¹

¹ A korábbi részletes bibliográfiához és a különféle megoldási javaslatok áttekintéséhez ld. Kloppenborg, John S.: *Q parallels: Synopsis, Critical Notes & Concordance*. Polebridge Press, Sonoma 1998, 200–201.

Vannak olyan kutatók, például Blomberg, Capon, Kistemaker, akik szerint mindkét változatot maga Jézus mondta el különböző alkalmakon,² s ezért eredetüket a preszinoptikus kor nagyszámú eszkatologikus példázatkorpuszában kell keresniünk,³ tehát nem a Q-ban.⁴ A két forrás hipotézis, és a forráskritika következetesebben végigvezetett megoldásait mégis azok kínálják, akik szerint a két példázat a Mt és Lk közös, de Mk-nál elő nem forduló forrására vezethető vissza, s ebben egyezőséget láthatunk Wedertől a Jézus Szemináriumig és Kozma Zsoltig.⁵ Mások viszont úgy vélekednek, hogy a két változat között túl nagyok a különbségek ahhoz, hogy a két példáza-

² Már William Oscar E. Oesterley is így vélekedett az 1930-as évek derekán, ld. Oesterley, William Oscar E.: *The Gospel Parables in the Light of Their Jewish Background*. SPCK, London 1936, 143–144. A példázat elmondásának eredeti helyszíneit rekonstruálni próbálja: Kistemaker, Simon J.: *The Parables: Understanding the Stories Jesus Told*. Baker Books, Grand Rapids 1980, 12. Capon, Robert F.: *The Parables of Judgment*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 1989, 78–79. Blomberg, Craig L.: *Interpreting the Parables*. InterVarsity Press, Downers Grove 1990, 219–222.

³ Wenham, David: *The Rediscovery of Jesus' Eschatological Discourse*. Journal for the Study of the Old Testament, Almond Press, Sheffield 1984, 101–102.

⁴ Boucher, Madeleine L.: *The Parables*. Michael Glazier, Wilmington 1981, 138–140.

⁵ Kiemelten a következők: Weder, Hans: *Die Gleichnisreden Jesus als Metaphern. Traditions- und redaktionsgeschichtliche Analysen und Interpretationen*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1984, 193. Funk, Robert W. – Hoover, Roy W. – The Jesus Seminar: *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus*. Macmillan, New York 1993, 225. Újabbán ezt az álláspontot mélyíti el Münch, Christian: *Gewinnen oder Verlieren. (Von den anvertrauten Geldern)*. In: Zimmermann, Ruben (szerk.): *Kompendium der Gleichnisse*. Gütersloher Verlagshaus, München 2007, 240–254.

Kozma Zsolt a következőben látja a különbségeket: Lk-nál a távozó nemes azért kel útra, hogy királyi méltóságot szerezzen magának, de az alattvalók küldöttséggel megpróbálják megakadályozni terve megvalósulását. Ez a „valóságból merített betétkép” Kozma Zsolt szerint a Q után, de Lk előtt került a példázatba, s ennek bizonyosságát a Lk-tól eltérő kifejezésekben látja. Emellett különbség az is, hogy a megsemmisítő ítélet Mt-nál a harmadik szolgát, míg Lk-nál az összeesküvőket sújtja. Továbbá: Mt-nál három, Lk-nál tíz szolgáról van szó, akiből viszont csak három számonkérése történik meg. Ez Kozma Zsolt szerint azt mutatja, hogy a Lk-i szöveg nagyobb mértékben tér el a Q-tól. Hasonlóság tekintetében pedig két tartalmi elemet emel ki: mindkettőben Isten/mennyek országáról van szó, és mindenik példázatmozzanat az „eszkatologikus kitekintés szempontja alá kerül”. Ld. Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai*. Iránytű Alapítvány, h. n. 2002, 502–503.

tot ugyanazon közös forrásra lehetne visszavezetni, és a megoldást Mt saját (M), illetve Lk saját (L) forrásaiban keresik. Ezt képviselik például Dodd, Crossan és Wohlgemut.⁶

A kutatók között általánosnak mondható az a meggyőződés, hogy a jelenleg előttünk álló két példázat szerkesztéstörténeti, illetve hagyománytörténeti nyomokat visel magán, tehát a mostani szövegváltozatok mögött korábbi rétegek áll(hat)tak. Többen megálltak ennek kimondásánál, mint például Jülicher, Dodd, Jeremias vagy Via,⁷ mások részletes rekonstruálási kísérletet vittek végig, mint például Crossan, Scott, Lambrecht vagy Herzog.⁸ Abban azonban mindenki egyetért, hogy a példázat két variációja az adott evangélista szerkesztői-teológiai kézjegyeit is viseli, és ezeknek az elemeknek a többségét az ősegyházi eszkatológiai szemlélet eszmeazonossága alapján körvonalazták. Így Lukács esetében⁹ csupán egyetlen verset, a 19,11-et tekintik eszkatologikusnak: *Amikor pedig ezeket hallották, még egy példázatot is mondott, mert közel volt Jeruzsálemhez, és azt gondolták, hogy azonnal meg fog jelenni az Isten országa.* Ez a vers világos visszautalás a közvetlen szövegelőzményt jelentő

⁶ Dodd, Charles H.: *The Parables of the Kingdom*. Charles Scribner's Sons, New York 1961, 114–115. Crossan, John D.: *In Parables: The Challenge of the Historical Jesus*. Harper & Row, New York 1973, 97–98. Wohlgemut, Robert J.: *Entrusted Money (Matt. 25:14–28)*. In: Shillington, George V. (szerk.): *Jesus and his Parables: Interpreting the Parables of Jesus Today*. T&T Clark, Edinburgh 1997, (103–120) 104–106.

⁷ Ld. Jülicher, Adolf: *Die Gleichnisreden Jesu*. Mohr, Tübingen 1910, 482. Dodd, Charles H.: *The parables of the kingdom*, 117. Jeremias, Joachim: *Jézus példázatai*. Kálvin Kiadó, Budapest 1990, 42–43. Via, Dan O.: *The Parables: Their Literary and Existential Dimension*. Fortress Press, Philadelphia 1972, 114–116.

⁸ Vö. Crossan, John D.: *In Parables: The Challenge of the Historical Jesus*, 99–101. Scott, Bernard B.: *Hear then the Parable: A Commentary on the Parables of Jesus*. Fortress Press, Minneapolis 1989, 215–217. Lambrecht, Jan: *Once More Astonished: The Parables of Jesus*. Crossroad, New York 1983, 165–195. Herzog, William R. II.: *Parables as Subversive Speech: Jesus as Pedagogue of the Oppressed*. Westminster/John Knox Press, Louisville 1994, 150–168.

⁹ Lukácsra általában úgy tekint a kutatás, mint aki a Q-forrás anyagát pontosabban, kevesebb tartalmi és sorrendi változtatással emeli be művébe. Ezért az ő változatára többen is úgy tekintenek, mint amely közelebb áll az eredeti példázathoz. Ld. Bultmann, Robert: *History of the Synoptic Tradition*. Blackwell, Oxford 1963, 111–112. Vö. Eck, Ernest Van: *Do not question my honour: A Social-scientific Reading of the Parable of the Minas (Lk 19:12b–24, 27)*. In: *HTS Theologiese Studies / Theological Studies* 67, No 3 (2011), Art. #977. 3.

Zákeus-történetre. Ezt figyelembe véve, az eredeti példázat a 12b verssel kezdődhetett.¹⁰ A Lk elsőbbségét képviselő kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a példázatnak ez a verziója „valósabb” elemeket tartalmaz, pontosabban kevesebb valószínűtlent, mint amilyen például a száz dénárt érő minák használata a hatezer dénárt érő talentummal szemben, amihez semmiképpen nem illik a „kevésen hű voltál” kifejezés (Mt 25,21.23), még akkor sem, ha „a drasztikus túlzások a keleti elbeszélő stílushoz tartoznak”.¹¹ Lk változata ugyanakkor sokkal felismerhetőbben tükrözi az első századi szociopolitikai és társadalmi valóságot. Erre a későbbi elemzés rendjén fogunk kitérni.

Máté esetében a sajátosan Mt-i kifejezések¹² mellett nagyszámú ősegyházi eszkatológiai szemléletre utaló részt azonosítottak. Mindenekelőtt a pozicionálást: a talentumok példázata két világosan eszkatologikus példázatot követ az evangéliumban, vagyis a hű és okos szolga, illetve a tíz szűz példázata után következik, mintegy részét képezve a 24–25. fejezetekben található apokaliptikus beszédnek. Oesterley már a század elején felhívta a figyelmet arra, hogy a ὡσπερ γάρ (Mert úgy van ez) világosan összekapcsolja a példázatot a tíz szűz példázatának zárógondolatával: *mert sem a napot, sem az órát nem tudjátok*.¹³ Dan O. Via és Klyne R. Snodgrass meggyőzően mutatja be, hogy a példázat miként formálja az „idegenbe készülõ ember”-t (ἄνθρωπος ἀποδημῶν) az ősegyház mennyei urává (ὁ κύριος), és hogy ezt miként kapcsolja a számonkérés és ítélet motívumához.¹⁴ Lane C. McGaughy felvetését, amely

¹⁰ A felvetéshez ld. Bultmann, Robert: *History of the Synoptic Tradition*, 113. Részletes áttekintés és érvelés: Kilgallen, John J.: *Twenty Parables of Jesus in the Gospel of Luke*. Editrice Pontificio Instituto Biblico, Rome 2008, 156–157.

¹¹ Jeremias, Joachim: *Jézus példázatai*, 20. Vö. Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai*, 505.

¹² John R. Donahue pl. a következőket sorolja fel: τάλαντα; „kevésen hű voltál”; az eszkatológiai és etikai mondatok összekapcsolása: ἐκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν (*kinek-kinek képessége szerint*); a fontos mondatok ismétlése; és természetesen a κλαυθμὸς καὶ ὁ βογγμὸς τῶν ὁδόντων („sírás és fogcsikorgatás”). Ld. Donahue, John R.: *The Gospel in Parable: Metaphor, Narrative and Theology in the Synoptic Gospels*. Fortress Press, Philadelphia 1988, 108–110.

¹³ Oesterley, William Oscar E.: *The Gospel Parables in the Light of Their Jewish Background*, 143.

¹⁴ Via, Dan O.: *The Parables: Their Literary and Existential Dimension*, 114–115. Snodgrass, Klyne R.: *Stories with Intent: A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*. William B. Eerdmans Publishing House, Grand Rapids 2008, 526.

szerint a *hosszú idő múlva* szavakban a parúzia késlekedésének tudata tükröződik, széles körben elfogadták.¹⁵ Joachim Jeremias *Jézus példázatai* című munkájának megjelenése után a szakirodalom a messiási bankettre történő utalásként érti a *menj be urad ünnepi lakomájára* mondatot,¹⁶ a sírás és fogcsikorgatás pedig jól zárja le Mt apokaliptikus ítéletről szóló beszédrészét.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy bár a szakirodalom nem kérdőjelezte meg komolyan a példázat egyik változatát sem, a közös elemek és helyenkénti azonosságot mutató nyelvezet alapján pedig a Q-ból való származás sem esik meggyőző kételyek alá, a két változat közül Lk tükrözi jobban az első századi palesztinai valóságot, míg Mt a Jézus utáni évtizedekre jellemző ősegyházi szemlélettől és kifejezésektől erősebben áthatva áll ma előttünk.

Itt kell megemlítenünk, hogy a példázatnak egy harmadik változata is ismeretes, mégpedig *A nazarénusok evangéliumából*, amelynek ide vonatkozó szövegrésze Euszebiosz *Egyháztörténetében* maradt fenn egy magyarázatba ágyazva. A szövegre elsők között Joachim Jeremias hívta fel a figyelmet, aki azonban parafrázisában önkényesen felcserélte a szolgálak sorrendjét, hogy a szinoptikusokra emlékeztető parainézis továbbfejlődésének tételét bizonyítani tudja általa.¹⁷ Ezt az önkényes torzítást Richard L. Rohrbaugh korigálja, aki az evangéliumi szöveget a korabeli zsidó chiasztikus szerkezetnek megfelelően tagolva mutatja be:

¹⁵ McGaughy, Lane C.: Fear of Yahweh and the mission of Judaism: A Postexilic Maxim and its Early Christian Expansion in the Parable of the Talents. In: *Journal of Biblical Literature* 94 (1975), 235–245. Vö. Hultgren, Arland J.: *The Parables of Jesus: A Commentary*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids 2000, 278.

¹⁶ Jeremias, Joachim: *Jézus példázatai*, 42–43. Vö. Hultgren, Arland J.: *The Parables of Jesus: A Commentary*, 277.

¹⁷ „A nazarénusok evangéliumában három szolgálól van szó: az első sokszorosan megszorította a rábízott pénzt, a második elrejtette, a harmadik pedig lányokkal és furulyásokkal tékozolta el azt. Az első elismerésben részesült, a második dorgálásban, a harmadik pedig börtönbe került. Ez az átalakítás, amely szerint a hűtlenség csak dőzsöléssel kezdődik, moralizáló eldurvulás, amelyet a példázat a zsidó-keresztény egyházban nyert. [...] Látszólag igazságtalan az az eljárás, hogy a gazdagot még gazdagabbá teszi, és a szegénytől az utolsót is elveszi. Lukács kifejezésre is juttatja a csodálkozást: »Uram, annak tíz minája van!« (25. v.) De ilyen Isten igazsága. Ezt tanítja az őskeresztény parainézis. Hogy csődöt ne mondjunk, latba kell vetnünk minden erőnket! A nazarénusok evangéliumában a hangsúly még kézzelfoghatóbban tolódott el a parainézisre: a példázat figyelmeztetéssé lesz a gyülekezet számára, és azt a kicsapongó életmódtól óvja.” Jeremias, Joachim: *Jézus példázatai*, 41. és 44.

„A ránk maradt héber betűkkel írt evangélium azonban nem azt fenyegeti meg, aki a talentumot elrejtette, hanem azt, aki kicsapongásban felélte (vö. Mt 25,14–30).

Az Úrnak ugyanis három szolgálója volt:

A. az egyik az, aki az Úr vagyonát utcanőkkel és fuvolás lányokkal pazarolta el,

B. a másik az, aki a nyereséget megsokszorozta,

C. a harmadik az, aki eldugta a talentumot.

Ezért az egyiket

C': szívélyesen fogadják,

B': a másikat megrójják,

A': a harmadikat pedig börtönbe vetik.

Úgy gondolom tehát, hogy Máténál a fenyegetés, amely a semmirekelőre vonatkozik, nem arról szól, hanem az előzőre utal, arra, aki a korhelyekkel lakomázott és dorbézolt. (Euszebiosz: *Theophaneia*, IV,22; Mt 25,14kk.; E. Klostermann, 5,9 Nr. 15; A. de Santosnál n. 10, Henneckernél n. 18 *A Nazarénusok evangéliumában*).¹⁸

Ebből a szerkezetből jól látszik, hogy – a kor kamatot elutasító szemléletével összhangban – a pénzt elrejtő szolga részesül dicséretben, míg az azt elherdáló vagy nyereségért befektető szolga ítéletben, illetve elmarasztalásban részesül.¹⁹ Rohrbaugh így összegez:

„A nazarénusok evangéliumában a hagyomány továbbfejlődésének szép példáját látjuk. Úgy tűnik, hogy ezt az az értetlenség hívta életre, amelyet sem az evangélium szerzője, sem az azt kommentáló Euszebiosz nem tudott szó nélkül hagyni: hogyan dicsérhette meg az ura azt a szolgát, aki pénzével nyereszkedett távollétében. És bár saját nemtetszésüket ennél tovább nem részletezik, már a megkérdőjelezés pusztá tényének is arra kell sarkalnia minket, hogy vessünk egy újrapillantást a hagyományos értelmezésekre.”²⁰

¹⁸ Rohrbaugh, Richard L.: A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror. In: *Biblical Theological Bulletin* 23 (1993), 32–39. Magyar fordítását ld. Vanyó László (szerk.): *Apokrifok*. Szent István Társulat, Budapest 1988, 285 (*Héberék szerinti evangélium* 11.)

¹⁹ A szöveg chiasztikus elrendezésének és Richard L. Rohrbaugh értelmezésének bírálatához ld.: Wohlgenut, Robert J.: *Entrusted Money (Matt. 25:14–28)*, 113–114.

²⁰ Rohrbaugh, Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror*, 33.

3. A talentumok, illetve minák mint allegorizált, spiritualizált értékek. Rövid értelmezéstörténet

A korábbi magyarázatok egyik közös vonása, hogy a talentumokat, illetve minákat nem tényleges pénzként kezelik, hanem allegorizálva valamiféle spirituális értéket, tehetséget, adottságot vagy éppen egyházi megbízatást látnak bennük. Ennek megfelelően a megbízó szintjén is hasonló behelyettesítés, megfeleltetés történt: az idegenbe utazó nemes ember Jézus vagy Isten, aki előtt az embereknek majd számot kell adniuk, hogy miként sáfárcodtak a rájuk bízott értékekkel. Annak ellenére, hogy a modern (kritikai) példázatértelmezés atyja, Adolf Jülicher már a 20. század elején felhívta a figyelmet az allegorikus értelmezés korábbi évszázadokban domináns jellegére és hibáira, az értelmezések többsége továbbra is ebben az irányban bontakozott ki.²¹

A keresztyénség korai évszázadainak példázatértelmezése következetesen igyekezett érvényesíteni az allegorikus megfeleltetést a példázat minden részletére. Az egyházatyák a talentumokat/minákat világi értékeként, megbízásokként (pl. Aquinói Tamás vagy Chrysosztomosz), illetve szellemi értékeként (pl. a későbbi Maldonatus) értelmezték. Amint azt Warren S. Kissinger is felismerte, ezek az értelmezések abból a közös felismerésből születtek, hogy a talentumok helyes használata újabb mennyei ajándékokban való részesedéshez vezetnek, helytelen használatukkal pedig el lehet veszíteni azokat.²² Ő arra is rámutat, hogy már a korai évszázadokban jelentkezik az a később is népszerű értelmezés, amely szerint Jézus az idegenbe távozó ember, majdani visszatérése a parúzia, a szolgák számonkérése pedig az utolsó ítélet. Az egyház élete tehát Jézus halála és Jézus visszatérése között bontakozik ki, a „beállt eszkatológiai időközben”,²³ s ez a tanítványság megélésének ideje, a ránk bízottakkal való „gazdálkodás” lehetősége. Ezt az értelmezést²⁴ gyakran

²¹ Lényegében Jülicher *Die Gleichnisreden Jesu* című könyve teljes egészében az allegorikus értelmezés ellen száll síkra. Tézise elméleti megalapozása után azt részletes példazatelemzésekkel szemlélteti. A Jülicher előtti és utáni példázatértelmezés mindmáig kiváló elemzéséhez ld. Jones, Geraint V.: *The Art and Truth of the Parables: A Study in Their Literary Form and Interpretation*. SPCK, London 1964.

²² Kissinger, Warren S.: *The Parables of Jesus: A History of Interpretation and Bibliography*. The Scarecrow Press, Metuchen 1979, 34–59.

²³ Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai*, 513.

²⁴ Kálvin ide vonatkozó példázatértelmezésének összefoglalásához ld. Kissinger, Warren S.: *The Parables of Jesus: A History of Interpretation and Bibliography*, 54–55.

fellelhetjük a reformátoroknál is. A korai évszázadok allegóriagyártása szabadon szárnyalt, ahogy azt Klyne R. Snodgrass számos példával szemlélteti.²⁵ Ha ezt most csak a keresztyének és zsidók viszonyára szűkítjük, akkor is színes kép tárul elénk. Egyesek az apostolokat és a későbbi tanítókat látták a szolgálkban: az első a zsidókhoz küldetett, a második a pogányokhoz, a harmadik pedig haszontalannak bizonyult megbízatásában. Mások az evangéliumot látták a minákban. Ezekből mindannyian egyformán részesültek, de nem mindenki tért meg: az első szolga a zsidók megtérését, a második a pogányokét, a harmadik pedig azokat jelképezi, akikhez ugyan eljutott az evangélium, de mégsem jutottak el a megtérésig.

A későbbi értelmezések többségében rejtettebb allegória érvényesül. Ezeket két nagy csoportra oszthatjuk, és pedig aszerint, hogy a példázat mely részét látják hangsúlyosabbnak. Akik a megbízó eltávozását és majdani visszatérését tekintik nyomatékosabbnak, azok többnyire eszkatologikus irányban bontakoztatják ki értelmezésüket, akik pedig inkább a „jó szolgaság” elemére építenek, azok többnyire a tanítványi életvitelre néző erkölcsi intelemként, illetve parainézisként értik a példázatot.²⁶ A római katolikus Luke Timothy Johnson így összegzi az eszkatologikus értelmezések alaptételeit:

„A nemes ember Jézus, aki »távoli országba utazott«, hogy király legyen. Őt elleneztek a zsidók. Rábízta az egyházat a tanítványokra. Amikor visszatér, hatalommal ruházza fel azokat, akik hűek voltak, és megbünteti azokat, akik elleneztek uralmát.”²⁷

Az erköcsi parainézis jellegű megközelítések gyakran elutasítják azt a gondolatot, hogy a példázat eszkatologikus lett volna Jézus ajkán, ahogy azt Johnson is teszi, és a hangsúlyt a tanítványság valamely aspektusára helyezik. Az első két szolgálhoz olyan pozitív tanítványi magatartások társulnak, mint megbízhatóság (Jülicher, Bailey), felelősségtudat (Dan Via, Capon), élelmesség (Kistemaker, Keach), hála (Oesterley), bizalom (Dodd), a pénz

²⁵ Snodgrass, Klyne R.: *Stories with Intent: A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*, 526–530.

²⁶ Jó példákat és kulcsmondákat sorakoztat fel ezekre az értelmezésekre Eck, Ernest Van: *Do Not Question My Honour: A Social-scientific Reading of the Parable of the Minas (Lk 19:12b–24,27)*, 4.

²⁷ Johnson, Luke T.: *The Gospel of Luke*. Sacra Pagina. The Liturgical Press, Collegeville 1991, 293. (Ő nem sorolta magát az eszkatologikus értelmezést képviselő kutatók közé.)

rendeltetésszerű használata (Reid). A harmadik szolga magatartásából ilyen negatív témák bontakoznak ki: sikertelenségtől való félelem (Donahue), kifogások gyártása (Boice) vagy túlzott biztonságkeresés (Voris).²⁸

Az allegorikus értelmezéseknek tehát az a közös vonása, hogy a kapitalista jellegű tőkekumulálásban az Isten országáért végzett munka modelljét ismerik fel, és kevés vagy semennyi figyelmet fordítanak az első századi palesztinai társadalmi-gazdasági-politikai valóságra, például arra, ahogy a példázatot a 30-as évek galileai földművesei hallhatták Jézus ajkáról. Nem kap továbbá figyelmet az a kérdés sem, hogy ez a piedesztálra emelt „gazdálkodási” tevékenység problematikus lehet annak a történeti Jézusra visszavezethető gazdasági szemléletnek a viszonylatában, amely olyan hangsúlyosan jelenik meg Lukács evangéliumában. Elisabeth Dowling úgy látja, hogy a fenti értelmezéseket ilyen értelemben lehet egyetlen kategóriába sorolni:

„[Mindenikben] a harmadik szolga az, aki elbukott, míg a két első szolga az, akinek a válasza képviseli a gazdának adandó helyénvaló választ.”²⁹

A társadalomtudományi megközelítések egyre nagyobb valószínűséget adnak egy olyan értelmezés létjogosultságának, amelyben „a harmadik szolga magatartása a dicséretes”, a hatalmat bíró gazda pedig az, „aki a gazember a történetben”.³⁰

4. A minák, illetve talentumok példázatának társadalomtudományi olvasata

Akárcsak a többi bibliai hermeneutikai módszer esetében (pl. kiadástörténet, történetkritika, retorikakritika, narratív kritika), a társadalomtudománykritikának is megvannak a maga premisszái.³¹ Most a példázatokra alkal-

²⁸ Vö. Eck, Ernest Van: *Do Not Question My Honour: A Social-scientific Reading of the Parable of the Minas (Lk 19:12b–24, 27)*, 4.

²⁹ Dowling, Elizabeth V.: *Taking Away the Pound: Women, Theology and the Parable of the Pounds in the Gospel of Luke*. Library of New Testament Studies 324. T&T Clark, New York 2007, 52.

³⁰ Uo.

³¹ A módszer egyik korai áttekintéséhez és kritikai bemutatásához ld. Elliott, John H.: *What is Social-scientific Criticism? Guides to Biblical Scholarship*. Fortress Press, Minneapolis 1993. A fontosabb válogatott irodalomhoz ld. Dvorak, James D.:

mazva soroljuk fel a fontosabb premisszákat anélkül, hogy részleteznénk ezeket:³²

1. A társadalomtudományi megközelítés Jézus példázatainak kulturálisan érzékeny olvasatára törekszik.
2. A példázatok szövege a jézusi elmondástól az ősegyházi megőrzésig és írásba rögzítésig változásokon ment keresztül, tehát a példázatok szövegének autentikusságát nem lehet egyszerűen feltételezni.
3. A többféle lehetséges kontextus, beleértve az evangéliumok szöveggörnyezetét is, különféle olvasatokat tesz lehetővé, tehát a példázatok esetében mindig számolni kell a polivalencia jelenségével.
4. Jézus a Római Birodalom által megszállt 1. századi Palesztina fejlett agrártársadalmában élt és tanított.
5. Az 1. századi palesztinai parasztság a teljes elnincstelenedés rettetében élt az elit rétegek Római Birodalmon belüli egyre hatékonyabb gazdasági tevékenysége miatt.
6. Mivel Jézus társadalmi helye a vidéki Palesztina volt, azt az értelmet fontos keresni, amelyet a példázatok az 1. századi palesztinai paraszti hallgatóság számára hordozhattak.
7. A példázatok nem Istenről szólnak, hanem Isten országáról, Jézus tanításának központi témájáról.
8. A példázatok atipikus, szubverzív jellegű történetek, amelyek egy magasabb (Isten országa) vízió és ethosz szemszögéből kérdőjelezik meg a mindennapi tapasztalatot.
9. A fentiek értelmében Jézus működését egy galileai társadalmi változást (is) sürgető próféta működéseként (is) értelmezhetjük.

E premisszák után most áttekintjük a talentumok és minák példázatának néhány meghatározó jelentőségű szerző társadalomtudományi nézőpontból javasolt értelmezését.³³

Social–Scientific Criticism: Theory and Practice. A Short Bibliography. Ld. <http://ni.oc.edu/> (2015. ápr. 25.).

³² A fontosabb téziseket részletesen áttekinti Eck, E. van: Interpreting the Parables of the Galilean Jesus. A Social-Scientific Approach. In: *HTS Theologiese Studies / Theological Studies* 65 No 1 (2009) Art. #308.

³³ Fontosabb ide vonatkozó tanulmányok, amelyekben társadalomtudományi érzékenységgel végzett elemzés eredményeként a harmadik szolga magatartása pozitív értékelést kap: Fortuna, Robert T.: Reading Jesus' Parable of the Talents Through Underclass Eyes. In: *Forum: Foundations & Facets* 8 (1992), 211–228. Rohrbaugh,

5. A talentumok példázata

Richard Rohrbaugh vízvázalasztónak tekinthető a talentumok példázatának újabb kori értelmezésében. Az 1993-ban megjelenő tanulmányában abból indul ki, hogy mind Máté, mind Lukács olyan szöveggörnyezetbe helyezte el a példázatot, amely annak értelmét az ősegyház eszkatologikus olvasata irányába vitte el. Rohrbaugh pedig arra tesz kísérletet, hogy a példázatot az eredeti kontextusán belül hallja. Rámutat arra, hogy a modern nyugati értelmezések túlhangsúlyozzák a profitnövelés motívumát, és saját koruk nézetét (etnocentrizmus) vetítik vissza a múltba. Az eredmény pedig az, hogy kapitalizmusunkat „házsizőttesként” terítik „Jézus vállára”.³⁴ Abból indul ki az 1. század társadalmi rétegződéseinek kutatásai alapján, hogy az akkori palesztinai társadalmat alkotó több mint 9%-nyi parasztság egészen másként hallhatta a példázatot, mint ahogy azt a más társadalmi helyzetben élő későbbi értelmezők gondolták. Tehát az egyik kiindulópontnak az akkori gazdasági viszonyokat kell tekinteni. A második pedig ez:

Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror* (kiemelten a 32–39). Herzog, William R. II.: *Parables as Subversive Speech: Jesus as Pedagogue of the Oppressed*, 150–168. Fortna, Robert T.: *Reading Jesus’ Parable of the Talents Through Underclass Eyes*. In: *Forum* 8 (1995), 211–228. Ford, Richard Q.: *The Parables of Jesus: Recovering the Art of Listening*. Fortress Press, Minneapolis 1997. Myers, Ched: *Jesus’ New Economy of Grace*. In: *Sojourners* 27 (1998), 36–39. Carter, Warren: *Matthew and the Margins: A Socio-Political and Religious Reading*. JSNTSup 204. Sheffield Academic Press, Sheffield 2000, 487–491. Kitchen, Merrill: *Rereading the Parable of the Pounds: A Social and Narrative Analysis of Luke 19:11–28*. In: Brady, Veronica – Regan, Hilary – Neville, David (szerk.): *Prophecy and Passion: Essays in Honour of Athol Gill*. Australian Theological Forum, Adelaide, Australia 2002, 227–246. Schottroff, Louis: *The Parables of Jesus*. Trans. Maloney, L. M. Fortress Press, Minneapolis 2006. Dowling, Elizabeth V.: *Taking Away the Pound: Women, Theology and the Parable of the Pounds in the Gospel of Luke*, 46–59.

³⁴ Rohrbaugh, Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror*, 33. Hasonlóan vélekedik Kenneth E. Beiley: „Mindannyian elkerülhetetlenül saját nyelvi, kulturális, történelmi, politikai, gazdasági, vallási, katonai lencséinken keresztül szemléljük a valóságot. A mai nyugati lencséink közül a legfontosabb a kapitalizmus. [...] A minák példázatát meg kell szabadítanunk saját kapitalista előfeltételezéseinktől, amelyek tudattalanul meghatározták annak már a fordítását is, nem is beszélve az értelmezéseiről.” Beiley, Kenneth E.: *Jesus Through Middle Eastern Eyes: Cultural Studies in the Gospels*. IVP Academic, Downers Grove 2008, 397.

„A példázat ténylegesen példázat, és nem allegorikus történet. Ez tehát az ismert világ jelenségeire épít, és olyan képiséget hoz létre, amely nyitott kimenetelű helyzetet teremt, a hallgatók pedig ebbe kapnak meghívást.”³⁵

A kulturális antropológiai kutatások egyértelművé teszik számunkra, hogy az 1. századi mediterrán világ legalapvetőbb gazdasági szemléletét a korlátolt javak szemlélete adja.³⁶ Ennek az a lényege, hogy az ókorban behatároltnak, végesnek s ugyanakkor már szétszóttnak tekintettek minden jó dolgot: a földet, a vagyont, a hatalmat, a becsületet. Ha tehát gyarapszik valaki a maga pozíciója tekintetében, akkor ez „csakis valaki más kárára történhetett”.³⁷ Amint azt Bruce J. Malina számos tanulmányban be is mutatta, a vagyon felhalmozása immorális magatartásnak számított a korlátolt javak kulturális kódja szerint, ugyanis elkerülhetetlenül mások életesélyeinek ellehetetlenítését eredményezte.³⁸ Egy 4. századi közel-keleti közmondás frapánsan juttatja kifejezésre ezt a szemléletet: *Minden gazdag ember tolvaj, vagy egy tolvaj örököse.*

Ehhez egy másik szempont is kapcsolódik. Az 1. századi földművesek termelésének a közvetlen felhasználás volt a célja, nem pedig a felhalmozás, tehát a szükséglet határozta meg azt. A földműves eladta saját fizikai erejét vagy megtermelt javait, hogy más szükséges javakat vásároljon a nyert pénzen. De az a fajta gondolkodás, hogy a pénzzel több pénzt szerezzen, számára egészen „természetellenes” volt. Minden önmagáért való profittermelés a gonosztól való ügködés volt, amely a mások életének ellehetetlenítését vonta maga után, tehát a közösség elleni merénylet volt. Ilyen például az uzsorakamat, a pénzváltói üzérkedés vagy a tőke általi újabb birtokszerzés, amely a szabad földművest kiszolgáltatott bérmunkássá, napszámossá vagy földönfutóvá teszi.

A két első szolga duplázó nyeresége jó hírként hangozhatott a patrónus-kliens szerkezetű elit feltörekvő megbízottjai számára, de Jézus hallgatósága,

³⁵ Rohrbaugh, Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror*, 33.

³⁶ Az eredeti felvetéshez ld. Foster, George M.: *Peasant Society and the Image of Limited Good*. In: *American Anthropologist* 67 (1965/2), 293–315. A témát részletesebben ld. Czire Szabolcs: *A történeti Jézus. A kutatás múltja és jelene*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 2009, 236–241.

³⁷ Foster, George M.: *Peasant Society and the Image of Limited Good*, 297.

³⁸ Malina, Bruce J.: *The New Testament World: Insights from Cultural Anthropology*. John Knox Press, Atlanta 1981, 97–98.

a vidéki galileai lakosság számára a „terror forгатókönyve” lehetett – mondja Rohrbaugh.³⁹ Számukra az első két szolga az „idegenben élő” nagyurak vidéket kiszipolyozó tevékenységében együttműködő „tolvajokat” jelentette. A törvény szerinti, Istennek tetsző magatartást a harmadik szolga képviselte, aki a további profitszerzés vágya nélkül őrizte meg, amit rábízta, és azt hiánytalanul vissza is adta.⁴⁰ Ezzel a magatartással egyben kilépett a kizsákmányoló profitszerzés gépezetéből,⁴¹ s ennek kellett elviselnie súlyos következményeit. A példázat szerint a harmadik szolga súlyos megtorlásban részesül amiatt, hogy nem járult hozzá a vagyon növeléséhez. Rohrbaugh azt mondja, hogy ebből automatikusan azt feltételezzük az evangéliumok szövegkörnyezetének és szerkesztési módosításainak befolyása alatt, hogy Jézus maga marasztalta el a harmadik szolgát. Az eredeti hallgatóságnak azonban egyértelmű lehetett, hogy ez mindennapi életük valósága: a „tolvajokat” megjutalmazták, az ellenszegülőket pedig megbüntetik. Ilyen értelemben a példázat a rendszer működését tükrözi, s azt a mindennapi valóságot szemlélteti, amellyel szemben Jézus Isten uralmának alternatíváját mutatja fel.

William Herzog Rohrbaugh nyomdokain elindulva végzi el azt a háttér-elemzést, amellyel megfelelően lehet feltárni az 1. század palesztinai társadalmának szerkezetét.⁴² A három szervezetségi szintet a háztartás (οἶκος), a város (polis) és a birodalom (βασιλεία) jelentették. Az elit réteg háztartása képezte a birodalmon belüli legfontosabb társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális egységet. Az elit háztartásához tartozók felügyelték a városokat és falvakat, azoknak minden kereskedelmi és termelési folyamatát, illetve fenntartották a nemzetközi gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatokat. A háztartás feje, a *pater familias* vagy οἰκοδεσπότης érdekeit csak sok utazással tud-

³⁹ Rohrbaugh, Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror*, 35.

⁴⁰ A jegyzetekhez és további kortörténeti háttérhez ld. Malina, Bruce J. – Rohrbaugh, Richard L.: *Social-Science Commentary on the Synoptic Gospels*. Fortress Press, Minneapolis 2003, 384–385.

⁴¹ Hasonló kifejezéseket használnak többen is. E. Cardenal azt képviseli, hogy a példázat „a kizsákmányolás borzalmasan élethű bemutatása”. Cardenal, E.: *The Gospel in Solentiname*. Vol. 4. Orbis Books, Maryknoll, N. Y. 1982, 40. Robert T. Fortna szerint a megbízó „embertelenül kegyetlen”, aki vérszomjas, uzsorás és tolvaj. Ld. Fortna, Robert T.: *Reading Jesus’ Parable of the Talents Through Underclass Eyes*, 214–218.

⁴² Herzog, William R. II.: *Parables as Subversive Speech: Jesus as Pedagogue of the Oppressed*, 155–159.

ta biztosítani, s ezért a helyi ügyek intézését különféle megbízottakra hagyta, akiket a társadalomtudományi zsargon „fenntartók” néven foglal össze. A háztartás nagysága a gazda vagyoni helyzetét tükrözte. A beosztottak között szigorú hierarchia működött: a legalkalmasabb és leglojálisabb szolgáknak volt esélye egyre magasabbra jutni és ezzel arányosan egyben vagyont is gyarapítani.

Herzog szerint a talentumok (és minák) példázata tökéletesen beillik az 1. századi palesztinai helyzetbe, ahol a háztartáshoz tartozó és legmegbízhatóbb szolgák kezelték a többnyire idegenbe utazó „láthatatlan urak” vagyonát, és ezek közül ki-ki a maga képessége szerint részesült megbízatásban. Az elvárás világos: kereskedni vagy gazdálkodni (πραγματεύομαι). Illetve az is egyértelmű, hogy az mit jelent: ott is aratni, ahova nem vetettél, és onnan is gyűjteni, ahová nem szórtál (Mt), illetve behajtani azt, amit nem fektettél be, és learatni, amit nem vetettél el (Lk).

Hogyan lehet megkészserezni (Mt), vagy akár megtízszerezni (Lk) ekkora vagyont? Elsősorban kölcsönök folyósítása által, amelyekből az eladósodott, nehéz helyzetbe jutott termelők be tudták vetni földjeiket. Ezeknek a kölcsönöknek kamathozama 60%-tól akár 200%-ig is terjedhetett.⁴³ A „befektetők” célja nem is annyira az volt, hogy a megnövekedett összeget majd kinyerjék a termésből, hanem sokkal inkább az, hogy rossz termés vagy más körülmény esetén megszerezzék a fizetni nem tudó gazda földjét.⁴⁴

⁴³ Uo. 161. Ezt későbbi elemzések erősítik meg, ld. pl. Oakman, Douglas E.: *Jesus and the Peasants*. Cascade Books, Matrix. Eugene 2008, 13. Arról, hogy a palesztinai elit a Római Birodalmon belüli adózási és gazdasági rendszerben nem hagyott más gazdasági mozgásteret a termelést biztosító parasztság számára, csupán a tőlük átvehető kölcsönt, ld. Fiensy, David: *The Social History of Palestine in the Herodian Period: The Land is Mine*. Edwin Mellen Press, New York 1991. Goodman, Martin: *The First Jewish Revolt: Social Conflict and the Problem of Debt*. In: *Journal of Jewish Studies* 33 (1982), 402–429. Uő: *The Ruling Class of Judaea*. Cambridge University Press 1987. Horsley, Richard A.: *Jesus and the Spiral of Violence: Popular Jewish Resistance in Roman Palestine*. Harper & Row, San Francisco 1993. Moxnes, Halvor: *Patron-client Relations and the New Community in Luke-Acts*. In: Neyrey, Jerome H. (szerk.): *The Social World of Luke-Acts: Models for Interpretation*. Hendrickson, Peabody 1991, 241–268.

⁴⁴ Arról, hogy az elit korábban inkább csak a parasztság kontroll alatt tartását gyakorolta, és hogy az 1. századtól felerősödött romanizációval együtt járó urbanizálódás, illetve kereskedelmi fellendülés velejárójaként már a termőföldek fölötti közvetlen kontroll kialakítására törekedett, ld. még Kautsky, John H.: *The Politics of Aristocratic Empires*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1982.

Nagyszámú tanulmány bizonyítja, hogy Jézus korának legnagyobb társadalmi gondját a vidéki lakosság elszegényedése jelentette, ezt pedig éppen a kölcsönrendszer gerjesztette.⁴⁵

A példázat szerint az első két megbízott ugyanazt (ὡσαύτως – Mt 25,17) a módszert használta, és hasonló módon érték el a vagyon megduplázását, hogy ezáltal is biztosítani tudják gazdájuk elit életmódjának anyagi hátterét, mind pedig a saját meggazdagodásukat. Jézus hallgatói könnyűszerrel azonosítani tudták ezeket a személyeket, hiszen naponta ott tevékenykedtek falvaikban. Ők nem azok voltak, akik a kor kétféle adójának (a római és a templomi adó) behajtásáért feleltek, hanem azok, akik az idegenben tartózkodó elit uraik vagyonának gyarapodását próbálták ugyanarra a közösségre támaszkodva elérni.⁴⁶ Ők azok, akik az alsó rétegek kegyetlen kizsákmányolásával bizonyították az uruk iránti lojalitásukat és rátermettségüket.

Herzog úgy látja, hogy a „Jól van, jó és hű szolgám” szavak, amelyekkel a gazda az első két szolgát dicséri meg, megtévesztő álarc mögé bújtatják a profitszerzés kegyetlen valóságát.⁴⁷ Ehhez viszonyítva a harmadik szolga válsza egészen váratlan, egyenesen lázadás. Pontos és a prófétai tradíciót idéző szavakkal írja le, hogy milyen is ura: kérlelhetetlen és kegyetlen ember, aki hasznot akar húzni onnan is, ahol arra nem jogosult. Ezzel a harmadik szolga szembeáll azzal rendszerrel, amelynek korábban valószínűleg fenntartója és haszonélvezője volt,⁴⁸ és azáltal válik a történet hőségé, hogy elássa az arisztokrata talentumát. Míg tehát kivonja a pénzt a keringésből, az nem idézheti elő, hogy még több földműves veszítse el a birtokát a talentum uzso-rakamatai miatt.⁴⁹

A harmadik szolga a leleplező személy (whistleblower), aki nyilvánosan kimondja azt, amit a hallgatók mindig is hallani szerettek volna, és ő az, akit ezért egyszer és mindenkorra el kell hallgattatni.⁵⁰ Ez pedig olyan jól sikerül a példázatbeli gazdának, hogy a hangját a mai napig is alig hallani.

⁴⁵ Ld. bővebben Czire Szabolcs: *A történeti Jézus. A kutatás múltja és jelene*, 222–229.

⁴⁶ Herzog, William R. II.: *Parables as Subversive Speech: Jesus as Pedagogue of the Oppressed*, 161.

⁴⁷ Uo. 163.

⁴⁸ Uo. 167.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Herzog, William R. II.: *Parables as Subversive Speech: Jesus as Pedagogue of the Oppressed*, 165. Herzog szerint a példázat nem táplál illúziót azzal kapcsolatban, hogy milyen sors vár arra, aki szembeszegül a rendszerrel: kivettetik a fenntartók

Herzog elemzése sejteni engedi a párhuzamot a harmadik szolga és Jézus sorsa között, de azt nem teszi explicitté. Ez a gondolat Ched Myers *Jézus új kegyelmi gazdaságtana*⁵¹ című tanulmányában lesz hangsúlyosabb. A párhuzamot mindenekelőtt abban látja, hogy mind a harmadik szolga, mind Jézus „nagy árat fizet az igazság kimondásáért”.⁵² A gondolatot Warren Carter mélyíti el, aki szerint a példázatbeli úr semmiképpen nem azonosítható Istennel, mert ez a tirannikus viselkedés teljességgel ellentétes a Jézus tanításában bemutatott istenképpel.⁵³ A harmadik szolga magatartása sokkal inkább Jézussal hozható kapcsolatba. Úgyanis őt jellemzi az elnyomottak melletti kiállás, a síkraszállás az isteni igazságért, a kegyetlen valóság kendőzetlen kimondása, a megsemmisítő megtorlás vállalása. Carter így foglalja össze ezt:

„Az impériumi rendszerrel szembeszegülő harmadik szolga Jézus tetteit és sorsát mintázza, aki szintén kivetetik a társadalomból.”⁵⁴

6. A minák példázata

A Lukács által áthagyományozott példázat társadalomtudományi szempontú értelmezésének áttekintése rendjén csupán azokra a sajátos elemekre térünk ki, amelyek eltérést mutatnak Máté változatához képest.⁵⁵

Az első kérdés az ún. trónvárományos motívum. Joachim Jeremias hosszú ideig meghatározta az ezzel kapcsolatos gondolkozást. Feltételezése szerint „eredetileg külön példázat szólt a trónkövetelőkről”, tehát lehetett Jézusnak egy olyan önálló példázata, amely a mintegy 35 évvel korábbi történelmi eseményekre épített, és ennek képi anyaga olvadt egybe a talentumokról szóló

közül, és a teljes megsemmisülés lesz osztályrésze. Herzog szerint a példázat ezt a társadalmi valóságot mondja ki prófétai fennhangon.

⁵¹ Myers, Ched: *Jesus' New Economy of Grace*, 36–39.

⁵² Uo. 39.

⁵³ Carter, Warren: *Matthew and the Margins: A Socio-Political and Religious Reading*, 487.

⁵⁴ Uo. 488. Vö. Dowling, Elizabeth V.: *Taking Away the Pound: Women, Theology and the Parable of the Pounds in the Gospel of Luke*, 59.

⁵⁵ Elsősorban Schottroff (*The Parables of Jesus*, 171–187), Ernest van Eck (*Do Not Question My Honour: A Social-scientific Reading of the Parable of the Minas*) és Dowling, Elizabeth V.: *Taking Away the Pound: Women, Theology and the Parable of the Pounds in the Gospel of Luke*, 53–59. elemzéseit követjük.

példázatával.⁵⁶ Ez a javaslat azt sugallja, amit a hagyományosabb értelmezések többnyire kritika nélkül követtek, hogy a trónvárományos motívumát jelentésmódosulás nélkül lehet kihagyni a minák példázatából. A társadalomtudomány iránt érzékenységet tanúsító értelmezők között konszenzusnak tekinthető az a nézet, amely szerint a trónvárományos motívum szervesen illeszkedik a példázatba. Azt akár maga Jézus is használhatta, hogy történelmi példával szemléltesse mondanivalóját. De az is lehet, hogy a későbbi hagyományozódás során kapcsolódott a példázathoz. Mindenesetre annak jelenlegi szerkezete és üzenete (a 19,11–12b és 19,25 keret elhagyásával) egységes, és jól illeszkedik az első századi palesztinai valóságba.⁵⁷ A történelmi utalás, amelyet Josephus Flavius két helyen is megörökít (*A zsidó háború*, 2.80 és *A zsidók története* 17) Archelausra, Nagy Heródes egyik fiára és trónvárományosára utal, aki Rómába utazott, hogy Augustus császártól királysága megerősítését eszközölje ki. A palesztinai zsidóság ötven tagú küldöttséggel próbálta meggyőztetni ezt, mert rettegetek Archelaus kegyetlenségétől és szeszélyes természetétől. Így Archelaus csak negyedes fejedelem (etnarka) lett, s amikor hazatért, terve meggyőztetését véres bosszúval torolta meg az ellene szövetkezőkön, azokat pedig, akik lojálisítást tanúsítottak irányában, kormányzással bízta meg a városok fölött.⁵⁸ Ha e történelmi utalást az eredeti példázat részének tekintjük, akkor az nem egy olyan emberről szól, aki idegenbe távozott, s aki-ben – elég semlegesnek tekintve a róla megrajzolt képet – allegorikusan Jézus halálát, visszatérését és ítéletét kellene látnunk. A példázat az 1. századi élet „normalitás”-át mutatja be, ahol az elit a maga anyagi javainak kamatoztatása és kapcsolatai által kívánja kiterjeszteni saját hatalmát és tekintélyét. Louis Schottroff ezért írja a következőket:

⁵⁶ Jeremias, Joachim: *Jézus példázatai*, 41.

⁵⁷ Hultgren szerint a példázat szerkezeti felépítése világosan mutatja, hogy a trónkövetelés témája nem hagyható ki abból, függetlenül attól, hogy az Archelausra utal, vagy pedig nem. Így hát a trónkövetelés motívuma nem tekinthető olyan későbbi adaléknak, amely szükségtelen volna a példázat alapszerkezetében. Ld. Hultgren, Arland J.: *The Parables of Jesus: A commentary*, 285.

⁵⁸ Josephus Flavius fel is sorol néhány olyan várost, ahol a lojálisak kormányzói tisztet gyakoroltak: Stratón tornya, Szebaszté, Joppé, Jeruzsálem. Ld. *A zsidók története*, 2,351.

„Az elbeszélés menete abszolút tiszta. Pontosan írja le a kizsákmányoló királyság gazdasági és politikai struktúráját.”⁵⁹

A minák példázatában kétféle tiltakozással találkozunk. Ez a kettősség végigvonul a példázat egész szerkezetén, s amint azt számos jézusi példázat esetében láthatjuk, közvetlenül kapcsolódhat az üzenethez.⁶⁰ A nemes ember két dolgot tesz hatalma és vagyona növelése érdekében (12–13. v.): megpróbál királyi méltóságot szerezni, és szétoszt tíz szolgájának egy-egy minát, és pedig azzal a meghagyással, hogy kereskedjenek (πραγματευσασθαι). Az úr kétféle cselekvése kétféle reakciót eredményez az alattvalókban: engedelmességet és tiltakozást. Két szolga engedelmeskedik a gazda elvárásának, és kereskedésbe fog (16. és 18. v.). Két karaktertípus pedig tiltakozott a nemes ember intézkedése ellen (14. és 21. v.): a küldöttség a királyi méltóság megszerzése ellen tevékenykedik, egyik megbízott pedig nem engedelmesedik ura parancsára, és elrejtí a pénzt. E kettős szerkezet a számonkérésnél és ítéletnél is megmarad.⁶¹ Amikor a nemes ember immár királyként tér vissza, szintén két esemény játszódik le: a jutalmazás és a büntetés. A jutalmazás az elvárása szerint teljesítő két szolgát illeti, mégpedig a nyereség arányában, és a városok kormányzását bízza rájuk. Az ítélet – a korábbi tiltakozással szimmetrikusan – először a harmadik szolgát érinti, akit megfoszt a rábízott minától és gonosz szolgának titulálja, a súlyosabb halálos ítélet pedig a küldöttségben résztvevőket éri.

A hallgatóságot minden bizonnyal meglepte, hogy a harmadik szolgát, aki nemcsak hogy nem teljesítette ura elvárását, de még kemény, leleplező szavakkal is „feleselt”, ura nem sújtotta halálos ítélettel. Megelégedett azzal, hogy kizárta a bizalmi körből (a pénz visszavonása), és gonosz/rossz szolgának (πονηρὲ δουλε) titulálta. Hogyan egyeztethető ez össze azzal, hogy a gazda könyörtelen/szigorú (αυστηρός) ember? Másként fogalmazva: hogyan kell értelmeznünk azt, hogy míg mind a küldöttség tagjai,

⁵⁹ Schottroff, Louis: *The Parables of Jesus*, 185.

⁶⁰ Vö. Eck, Ernest van: *Do Not Question My Honour: A Social-scientific Reading of the Parable of the Minas (Lk 19:12b–24,27)*, 8.

⁶¹ Eck úgy látja, hogy a szimmetria a harmadik fázisnál megtörik, és ebben rejlik a példázat „meglepetéseleme”. Szerinte az egyik elem a jutalmazás, a halálos ítélet, amelyben csak a küldöttségben résztvevők részesülnek, a harmadik szolga nem. Ld. Eck, Ernest van: *Do Not Question My Honour: A Social-scientific Reading of the Parable of the Minas (Lk 19:12b–24, 27)*, 8.

mind a harmadik szolga tiltakozott ura ellen, addig az előbbiek halálbüntetésben részesültek, a harmadik szolga pedig szabadon sétálhatott el?

Egy lehetséges válasz körvonalazásához azok a szerzők kínálnak értelmezési keretet, akik figyelembe vették az 1. századi palesztinai társadalom sarkalatos *becsület és szégyen* értékszémleletét, és feltárták azon belüli legitim és illegitim tiltakozási formákat.⁶² Az ókori mediterrán kultúrákban a becsület két formáját különböztették meg: a *tulajdonított passzív becsületet*, amelyet születés és származás, illetve a magasabb pozícióban levők kegyelméből lehetett birtokolni; és a *kívívott, szerzett becsületet*, amelyet a társas érintkezések során, az ún. „kihívás-válasz” társadalmi folyamatban lehetett elnyerni.⁶³ A példázat így írja le a gazdát: Ἄνθρωπος τις εὐγενής – *nemes, előkelő születésű ember*. Világos, hogy itt az ő tulajdonított becsületéről és hatalmáról van szó. Amikor Archelaus Rómába megy, akárcsak a példázatbeli nemes ember a távoli országba, azt úgy teszi, mint aki a császártól várja, hogy a származásával nyert becsülete elismerése mellett királyi megbízatást nyerjen, tehát azt, hogy kívívott, megszerzett becsülettel is térjen vissza. Bruce J. Malina és Jerome H. Neyrey kiváló tanulmányban tisztázzák, hogy a vagyon mindkét becsület leírásához kapcsolódott: az örökölt vagyon a tulajdonított becsülettel, az erőfeszítés által szerzett vagyon a szerzett becsülettel állt megfelelési viszonyban.⁶⁴ Érthető, hogy az olyan hagyományos földművelő társadalmakban, mint amilyen az 1. századi palesztinai is volt, az elszegényedés azt is jelentette, hogy az illető nem volt képes megőrizni születési becsületét, míg a gazdag akár növelhette is azt. Ilyen értelemben a becsület kérdése korábban inkább politikai, mint gazdasági volt.⁶⁵ A korlátolt javak szemléletében minden

⁶² Csak a legfontosabbakat említve: Horsley, Richard A.: *Jesus and the Spiral of Violence: Popular Jewish Resistance in Roman Palestine*, kiemelten az 5. és 11. old., Malina, Bruce J. – Neyrey, Jerome H.: *Honor and Shame in Luke-Acts: Pivotal Values of the Mediterranean world*. In: Neyrey, Jerome H. (szerk.): *The Social World of Luke-Acts*, 25–66. Fiensy, David: *Jesus the Galilean: Soundings in a First Century Life*. Gorgias Press, Piscataway, 2007 (kiemelten a 33–35. old.).

⁶³ Ld. bővebben Czire Szabolcs: Jézus világának mikroszociológiai/antropológiai dimenziói. In: *Keresztény Magvető* 2006/3, 256–271.

⁶⁴ Malina, Bruce J. – Neyrey, Jerome H.: *Honor and Shame in Luke-Acts: Pivotal Values of the Mediterranean world*, 27–28.

⁶⁵ Idézi Rohrbaugh, Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror*, 35.

profitszerzés (becsületnövelés) azzal a félelemmel társult, hogy általa mások anyagi javakhoz (becsülethez) való hozzáférési esélye csökkenni fog.

A példázatban kétféle tiltakozással találkozunk. A királyi méltóság megszerzését bojkottáló küldöttség a nemes ember becsületét kérdőjelezte meg, vagyis alkalmasságát a királyi tisztség viselésére, és ezzel útját próbálta állni becsülete kiterjesztésének. Ezzel olyan politikai játszmába fogtak, amely nem volt legitim a maguk társadalmi pozíciójából. A kivégzés motívuma azt teszi világossá, hogy a tiltakozásnak ez a formája nem járható út az elittel szemben. Marad tehát a tiltakozás másik formája, amely a példázat szerint nem vezetett halálbüntetéshez. A fejlett agrártársadalmakat tanulmányozó kutatók a világ minden táján fellelték ezt a fajta tiltakozást: az elnyomottak kodifikált módon, mintegy kettős beszédet alkalmazva kommunikálnak. Ez James C. Scott fogalomjavaslatát követve vonult be a szakirodalomba „rejtett jelentés” (hidden transcript) néven.⁶⁶ Lényege az, hogy az alsó rétegek gyakran csak beszédbe kódoltan tudták kifejezésre juttatni az elnyomóikkal szembeni lázadásukat, mégpedig úgy, hogy az hangzik el, ami kimondható, de úgy, hogy amit tényleg gondolnak elnyomóikról, csakis az értő fül számára jusson kifejezésre.⁶⁷ Amennyiben ez a helyzet áll fenn a harmadik szolgál

⁶⁶ 1977-es első felvetését ld. Scott, James C.: *Protest and Profanation: Agrarian Revolt and the Little Tradition. Part I.* In: *Theory and Society* 4 (1977), 1–38. Konkrét újszövetségi alkalmazását és a kialakult szakmai párbeszédre való reflexiót pedig ld. Uő: *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance.* Yale University Press, New Haven 1985. Uő: *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts.* Yale University Press, New Haven 1990. Az elmélet bírálatát és az Újszövetség különböző témáira való alkalmazását ld. Horsley, Richard A. (szerk.): *Hidden Transcripts and the Arts of Resistance. Applying the Work of James C. Scott to Jesus and Paul.* Society of Biblical Literature, Atlanta 2004.

⁶⁷ Scott, James C.: *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, 17–18. Warren Carter is így érti ezt a minák példázatával kapcsolatban: „Mivel a közvetlen konfrontáció kegyetlen megtorlást vonna maga után, az elnyomott rétegek gyakran rejtetten, »színpalak mögött« fejezik ki tiltakozásukat. A szolgálatkész viselkedés kétértelmű lehet. A tiltakozás gyakran álcázott, előre kitervelt és biztonságos. Lehet például olyan történetbe rejtett, amely az ellenkultúra igazának ad hangot az elit domináns kultúrájával szemben, hogy ezáltal kifejezésre juttassa az elnyomottak méltóságát. Lehet olyan kódolt beszédmód, amely látszólag az elit iránti engedelmességet fejezi ki, de az értő fülek számára felforgató üzenetet hordoz.” Carter, Warren: *The Roman Empire and the New Testament: An Essential Guide.* Abingdon Press, Nashville 2006, 11–12.

esetében, akkor egyszerre kell megvalósulnia a tiltakozásnak és a látszólagos engedelmességnek. A tiltakozás ténye egyértelmű abból, hogy a szolga elrejtí a minát egy kendőbe, és azt nyereségszerzés nélkül adja vissza a gazdának. Miért teszi ezt? Azért, mert a szemében tolvaj az a gazda, aki behajtja azt is, amit nem fektetett be, és learatja azt is, amit nem vetett el, és ezáltal további emberek életét lehetetleníti el. A látszólagos engedelmisséget pedig gazdájához intézett szavai rejtik, amelynek az a legfőbb bizonyága a példázat Lk-i változatában, hogy a gazda nem öleti meg őt.⁶⁸ A gazda másként hallja menetegetőző szavait, és másként hallják ezt a Jézust hallgató galileai emberek: *Tudtam, hogy könyörtelen ember vagy, ezért igyekeztem a lehető legóvatosabban eljárni.*⁶⁹ A gazda olvasatában ez a mondat ezt jelentheti: *Nézd, uram, hatalmad félelmet kelt bennem (olyan nagy, hogy te azt is behajtod, amit nem fektettél be, hát még, amit befektettél), és mert ennyire tisztellek, a legkevésbé sem mertem pénzedet kockáztatni. Azt tettem, amit becsületesnek gondoltam, hogy javaidat sértetlenül megőrizzem.* A harmadik szolga azért rossz a gazda szemében, mivel alkalmatlan a profitszerzésre. De mert ura becsületét (hatalmát) félve cselekedett, ezért ura megkegyelmezett neki, és így távozhatott el előle. Jézus hallgatósága, amely naponként szenvedett az elit réteg tőkefelhalmozó gazdasági tevékenységei miatt, egészen másként hallhata a harmadik szolga kódolt szavait: *Rabló gazember vagy, és én nem akarok részt venni gazemberségeidben.* A harmadik szolga a tiltakozás megfelelő formáját választotta, szemben azokkal, akik a küldöttségben vettek részt.

Végül nézzük meg, mit jelenthet a minák példázatában az, hogy a gazda városok fölötti hatalommal jutalmazta az elvárása szerint teljesítő szolgákat. Archelaus római útja itt is hasznos történelmi párhuzamot kínál. Josephus Flavius művei részletesen bemutatják azt az adópolitikát, amely által Nagy Heródes uralma elismerést válthatott ki Rómában, az alattvalók számára azonban elviselhetetlen terheket jelentett. A lázadások és felkelések többször is célba vették az adónyilvántartások megsemmisítését, s ez jól mutatja azt, hogy Nagy Heródes addig példátlan hatékonysággal tudta behajtani a kivett adókat. Josephus így ír erről:

⁶⁸ Scott szerint a Lk-i példázat e meghatározóan fontos szerkezeti eleme a korábbi értelmezésekben alig kapott figyelmet, holott ez elengedhetetlen a példázat eredeti üzenetének megértéséhez. Vö. Scott, Bernard B.: *Hear Then the Parable: A Commentary on the Parables of Jesus*, 22–23.

⁶⁹ Vö. Rohrbaugh, Richard L.: *A Peasant Reading of the Talents / Pounds: A Text of Terror*, 37.

„Azonfelül, hogy az egyesekre kivetett évi járulékokat a legkönyörtelebbről behajtotta, kénytelenek voltak neki magának, rokonainak és barátainak, valamint az adószedőknek pompás ajándékokat adni, mert zaklatásaik ellen csak így és ezüsttárgyaik feláldozásával tudtak védekezni.”⁷⁰

Miután Archelaus visszatért Rómából, ugyanazt tette, amit korábban apja: szigorú adózási rendszert működtetett. Ezt úgy tudta elérni, hogy a legbizalmasabb barátait és a korábban jól teljesítő szolgálait rendelte a városok fölé, akik meglehetősen szabad kezet kaptak a városok és a hozzá tartozó vidékek gazdasági tevékenységének az ellenőrzésében. Schottroff megállapítása tehát helyénvaló, amikor azt mondja: a minák példázata abban a vonatkozásban is az 1. századi palesztinai élet normalitását mutatja be, amikor az első két szolga irreálisnak tűnő profitjáról beszél, vagyis arról, hogy a pénzforgatással és uzsorakamatokkal tízszeres és ötszörös nyereséget termeltek. Amikor pedig jutalomképpen városok fölötti hatalmat nyernek

„[...] sikeres tevékenységükkel bebizonyították alkalmasságukat az új király nagy meglegedésére, és így a kiépülő adminisztráció oszlopos tagjaivá lehetnek [...]. Miután a szolgák alkalmasaknak bizonyultak a kisebb megbízatásban, ettől fogva nagyban űzhetik az emberek és a föld kiszípolozását gazdájuk és a maguk vagyonának gyarapítása érdekében.”⁷¹

7. Zárógondolat

A fentiekből azt láthatjuk, hogy a talentumok, illetve minák példázatának kurrens irodalmát két nagy csoportba lehet sorolni: azokra a munkákra, amelyek a harmadik szolgát tekintik ítéletre méltónak, és azokra, amelyek mellett állnak ki, hogy ugyanezt a szolgát elismerés illeti. Az allegorikus értelmezések az első csoportba sorolhatók, és többnyire nem tekintik erőltetettnek azt, hogy a példázat szereplőit egyszerűen behelyettesítsék: a nemes ember megfelelője Isten vagy Jézus, és ezért csakis pozitív elbírálásban részesülhet. A harmadik szolga ajkáról elhangzó jellemzés a szolga gonzságát tanúsítja. Továbbá: amikor megalkotják az Isten országáért végzett munka modelljét, lényegében a kapitalista jellegű tőkekumulálást vetítik

⁷⁰ *A zsidók története*, 17,11 (203). Josephus Flavius: *A zsidók története. (Iudaiké Archaiologia)*. XI–XX. Görögből fordította dr. Révai József. Negyedik kiadás. Talentum, Borsod é. n., 433.

⁷¹ Schottroff, Louis: *The Parables of Jesus*, 185.

vissza azt ókori viszonyokba.⁷² Velük szemben mindezek kérdésként merülnek fel az utóbbi évtizedek egyre szélesebb körben kibontakozó társadalomtudományi megalapozottságú értelmezéseiben, amelyek az 1. századi Palesztina galileai hallgatóságának fülével próbálja újrahallani a történeti Jézus ajkáról elhagzott példázatokot.

Zárszóként Merrill Kitchen szavait idézzük:

„A tágabb narratívában Jézus a várt szabadító Messiásként áll előttünk (Lk 2,10), és pedig azzal az önként vállalt küldetéssel, hogy jó hírt vigyen a szegényeknek, foglyoknak, testi fogyatékosoknak és elnyomottaknak. (Lk 4,18–21) Ha következetes jellem, akkor szavait etikai magatartása fedi. A minák példázata Jézus ajkáról hangzik el, tehát az olvasó joggal feltételezi, hogy az abból kihallható etikai üzenet tudatos és precíz, és közvetlenül tükrözi a Lukács által bemutatott Jézus etikai szándékát. Azonban a kutatók két nagyon eltérő magyarázatot kínálnak, úgyhogy az olvasóra marad az a feladat, hogy a példázat két domináns hangja közül kiválassza, melyik lehet a Jézusé: a nemesé/királyé vagy a harmadik szolgálé?”⁷³

⁷² Megjelent olyan mű is, amely a kapitalizmus eszmei megalapítójaként látta Jézust: Zodiates, Spiros: *Did Jesus Teach Capitalism? An Exposition of the Parable of the Pounds. Luke 19:11–27*. AMG, Chattanooga 1981.

⁷³ Kitchen, Merrill: *Rereading the Parable of the Pounds*, 232.